

Den danske kirkegård og dens potentiale¹

Af Povl Götke

Ph.d. lektor på TPC Løgumkloster

Hvem eller hvad bestemmer kirkegårdsdriften?

Kirkegårdene i Danmark er et af de vigtigste nationale klenodier, hvor kultur, samfund og historie løber sammen og kommer til udtryk i et rum. Betydningen af rummet er højspændt, og det genoplades hele tiden, for i rummet henlægges der løbende nye objekter, som emotionelt trækker os maksimalt. Eller sagt med andre og lidt mere poetiske ord: vi begraver vores kære på kirkegården. Men når man i dag går tur på kirkegårdene, kan man ikke lade være med at spørge sig selv om, hvem eller hvad det egentlig er, der i øjeblikket dikterer den retning, som udviklingen af formgivningen synes at tage. Er udformningen af kirkegården, kirkegårdsæstetikken, bestemt af teologiske overvejelser i de menighedsråd, der i langt de fleste tilfælde har ansvaret for kirkegården? Afspejler kirkegården et kirkesyn og de dermed forbundne visioner om et menighedsliv, som man har det pågældende sted? Er det samtiden – for eksempel det forhold at Danmark er en krigsførende nation med tab af menneskeliv til følge – der sætter sig spor på kirkegården? Er det teknologien, maskinernes magt og muligheder, der bestemmer kirkegårdens udformning? Er kirkegården først og fremmest præget af at være en arena for en række fagforeninger, som ønsker at maksimere deres andel af ressourceforbruget inden for folkekirken? Eller hvad er det, der bestemmer æstetikken?

Der er ingen tvivl om at netop ressourceforbruget kommer til at være det helt centrale tema i årene, der kommer. Det lægges der op til med to udgivelser, som Kirkeministeriet, Foreningen af Danske Kirkegårdsledere og Skov & Landskab ved Københavns Universitet står bag.² Med udgivelserne forsøger man at skabe et fælles sprog, som man kan bruge i forbindelse med en beskrivelse af driften og udarbejdelse af en plejeplan for den enkelte kirkegård. De to udgivelser er, som der står i indledningen til håndbogen, "et skridt på vejen

til belysning af driftopgavens omfang og indhold." Det næste trin i processen er udarbejdelse af effektive ressourcestyrværktøjer på basis af tidsmåling og prissættelse af de enkelte aktiviteter og elementer.

Faren for standardisering

Det er helt afgørende af få styr på ressourceforbruget i folkekirken. Det gælder også vores kirkegårde. Og ikke bare skal der styr på ressourceforbruget, men det skal også nedbringes, for i de sidste år har der været et underskud på en lille milliard på kirkegårdsdriften. Det er i sagens natur helt uholdbart. Der skal styr på økonomien. Problemet med den anviste vej er imidlertid, at den meget nemt kan medføre, at vores kirkegårde bliver døde, golde og kedelige. Som bekendt skaber sproget, hvad det nævner, og sproget i de anførte udgivelser er et standardiseringssprog. Med udgivelserne vil man ensrette beskrivelserne af kirkegårdsdriften med henblik på en overordnet regulering. Faren er, at standardiseringen af sproget også får konsekvenser for kirkegårdsæstetikken. Den kan meget nemt gå hen og blive standardiseret, hvorved alle kirkegårde kommer til at ligne hinanden.

Det vil med stor sandsynlighed ske de steder, hvor man ikke i det enkelte menighedsråd har en helt klar "politik" med hensyn til kirkegårdens form og funktion. Så det er opfordringen i det følgende: skab en politik på området! Tænk kirkegården ind i menighedslivet! De enkelte kirkegårdsejende menighedsråd skal gøre kirkegården til "vores" kirkegård, og det vil sige at trække den ind som et aktivt element i det kirkelige liv.³ Det er der en række store gevinster ved, for kirkegården repræsenterer et helt utroligt potentiale i mange henseender. I det følgende vil jeg pege på nogle af dem, men først skal vi lige en lille tur omkring et 50-års jubilæum.

Exner og kirkegårdsæstetik

For præcis 50 år siden, i 1961, kom J. Exner med sit bud på, hvad der skulle være styrende for udviklingen af de danske kirkegårde.⁴ Det var på et tidspunkt, hvor ca. 97 % af den danske befolkning var medlemmer af folkekirken. Det var også et tidspunkt, hvor det stort set kun var mænd, der indgik i de råd og udvalg, som arbejdede med diverse problemstillinger, herunder også de kirkelige. Og det var på et tidspunkt, hvor kirkegårdsæstetikken udelukkende skulle

tjene en kontemplativ funktion. Selvom Exner på ingen måde er uden sans for lokale traditioner og stedlige særpræg,⁵ handler det for ham om at skabe ro og orden gennem en klar struktur og lige linjer. Og det projekt må man sige er lykkedes. Den problematik, som Exner først og fremmest er optaget af, er at forene individuelle udtryk med et hensyn til helheden. Sidstnævnte vejer for ham helt klart tungest.

Exners manifest er så absolut værd at tage udgangspunkt i, når man skal reflektere over, hvad man skal med kirkegårde, fordi han netop insisterer på, at det er en æstetisk opgave på kirkelige præmisser. Men der er rendt en del vand i åen i de forløbne 50 år. For det første er det demografiske billede af den danske befolkning noget mere broget, end det var på Exners tid. På mange kirkegårde afspejles således de afdødes gruppetilhørsforhold, hvad enten det er etnisk eller religiøst defineret. For det andet er kvinder blevet en faktor, man må regne med, også når der skal tages beslutninger i kirkelige kredse. Og det er der perspektiver i, også med hensyn til kirkegårdene, for kvinder har ofte en anden agenda og en anden æstetik end mænd. For det tredje er praksiselementet, når det handler om tro og religiøsitet, blevet meget mere påtrængende. Og for det fjerde er økonomien blevet den helt og aldeles afgørende faktor, hvad den endnu ikke var på Exners tid.

Kirkegården mellem drift og dannelse

Efter min opfattelse er det af afgørende betydning, at kirkegården i højere grad tænkes ind som et af de basale elementer i den kirkelige undervisning og dannelse, end tilfældet er i dag. Vi har en tradition, som skal videreføres, og det skal ske i forhold til både unge, voksne og gamle. Kirkelig dannelse handler både om et abstrakt og ideologisk niveau, om teologi, men også om et helt konkret niveau, nemlig om hvordan teologien udmønter sig i tradition, vaner, skikke og adfærd. Tidligere fulgte man i højere grad bare trop, men i dag skal man have gode grunde for at gøre det, man gør. Og der er i dag mange andre inspirationskilder end de kirkelige. For eksempel er der i dag en række kommercielle interesser, som uden tvivl kunne ønske sig en liberalisering af den danske dødekult. Derfor er det vigtigt, at det enkelte menighedsråd gør kirkegården og den danske kirkegårdskultur til et "bevidstgørelsesområde". Meningen er ikke, at status quo skal fastholdes. Slet ikke, efter min mening skal der forandring til. Det er imidlertid vigtigt, at det ikke kun er kommercielle interesser, der kommer til at styre udviklingen af

de fremtidige behov og ønsker på området, men også og ikke mindst nogle ideologiske eller teologiske hensyn.

Kirkegården og kønnet

Kirkegården skal også tænkes ind som et aktivt aspekt i det kirkelige liv. I den henseende indeholder vores kirkegårde et uudnyttet potentiale, som er gigantisk. Det gælder generelt, men i allerhøjeste grad i forhold til den problematik, der knytter sig til kønnet. Folkekirken er i dag feminiseret i en grad, som savner fortilfælde. Mænd kommer kun i kirken, fordi deres koner kræver det. Der er næsten ingen tilbud, som henvender sig til rigtige drenge og mænd og deres specifikke behov og ønsker. Det meste er studiekredse, kirkekoncerter og foredrag, hvor man skal sidde stille og reflektere. Og måske oven i købet læse noget. Men det er ikke lige mandens stil. Mange mænd læser kun avis. Imidlertid repræsenterer kirkegården en række muligheder, som er oplagte, hvis man vil lave menighedsopbyggende aktiviteter med og for mænd. Her kan man nemlig gøre noget sammen, være tæt på hinanden og føle et nærvær og en solidaritet, uden at skulle tale om følelser og reflektere over sig selv. Og man kan bidrage aktivt til menighedslivet gennem omverdensintervenierende projekter som at grave huller, vælte træer, klippe hække, slå plæner. Det er lige noget for drenge i alle aldre.

Kirkegården som samtidens fællesrum

Kirkegården har alle dage været tidens rum, hvor den enkeltes liv blev puttet ind i en større historisk og samfundsmæssig ramme. På mange kirkegårde kan man således finde monumenter for tre-årskrigen, for genforeningen og verdenskrigene. Tyske flygtninge og engelske flyvere ligger side om side med Hr. og Fru Madsen. Det er utroligt vigtigt, at denne tradition videreføres, hvis kirkegården fortsat skal have en inklusiv og dermed samfundsskabende funktion. Efter min mening skal vi på kirkegårdene også have mindesmærker for de begivenheder, der lokalt og nationalt er afgørende i det 21. århundrede. Og vi skal have mindesmærker, som inkluderer gammel- og nydanskere. Gravlæggelse har altid spillet en kæmpestor rolle for tilhørsforhold, og derfor bør man i de enkelte menighedsråd aktivt arbejde for, at også nydanskere føler sig kaldet til at blive jordfæstet på den samme jordlod som gammeldanskere. Kirkegården er en integrationsfaktor, for i døden er vi alle lige.

Kirkegården som terapeutisk rum

Stress er en folkesygdom, og i Danmark burde det være en mærkesag for folkekirken at være med til at afhjælp de problemer, som stress skaber for mennesker. Også i en henseende er kirkegården et oplagt sted at gå hen, for noget af det mest effektive mod stress er at arbejde i en have. I Sverige bruger man derfor haven i behandlingen af stressramte. Den lokale kirkegård burde være et sted, hvor det man kunne tilbyde stressramte mennesker at lave noget konkret sammen med nogle andre og se det vokse og gro omkring sig.⁶ For menighedsrådet var det samtidig en oplagt mulighed på det her område at indlede et samarbejde med stedligelægehuse og lokale virksomheder, og på den måde gøre folkekirken til en ressource, der løser konkrete opgaver og imødekommer reelle behov.

Kirkegården som læringsrum

Den lokale kirkegård burde også indrettes således, at den kunne bruges i forbindelse med kirkelige aktiviteter for minikonfirmander og almindelige konfirmander. Der burde være et sted på kirkegården, hvor disse grupper kunne lave deres legitime gang, hvor man kunne have undervisning uden dørs, hvor man kunne have sommercamps osv. Kirkegården skal indgå som et naturligt element i den kirkelige dannelse på linje med kirkerummet. Ved at bruge kirkegården som læringsrum vil man endvidere kunne imødekomme flere læringsstile. De pædagogiske udfoldelsesmuligheder er nemlig yderst begrænsede i sognegården, som egentlig mere er skabt som en nydelig ramme omkring kunst og kultur end som en platform for et pulserende menighedsliv.

Kirkegården og kirkeåret

På kirkegården burde man begynde at supplere prydplanter med nytteplanter. Og der bør komme mere årstilsbestemt vegetation ind på kirkegården, så årets gang bliver en faktor, man kan iagttage. På kirkegården bør der være nøddehegn, krydderurter, bærbuske og frugttræer. Man taler meget om, at sådan noget som høstgudstjenesten mange steder er blevet et meningsløst abstraktum, fordi folk ikke længere lever i kontakt med naturen og i afhængighed af jorden. Men hvis man på kirkegården havde sin egen produktion af diverse frugter og afgrøder, så kunne man revitalisere høstgudstjenesten som en meget konkret begivenhed, der giver rigtig meget

mening, også kristeligt. Man burde naturligvis også omdanne nogle af de mange plæner og fællesarealer, som koster kassen i ufinansieret vedligeholdelse, til græsningsarealer, hvor man kan have lam og får gående, som man kan slagte forår og efterår. Det vil i så tilfælde ikke være noget nyt, for kirkegårdene var udlagt til græsningsarealer indtil for ganske nylig.

Ansæt Bonderøven som kirkegårdsleder

Jeg har her blot antydnet lidt af det gigantiske potentiale, som vores kirkegårde indeholder. Forudsætningen for at udfolde potentialet er, at det enkelte menighedsråd formulerer nogle klare visioner på området, og at de har nogle mennesker ansat, som kan føre visionerne ud i livet. Hvis jeg sad i et menighedsråd, ville jeg ansætte sådan en som Bonderøven som kirkegårdsleder. Gerne i form af en kvinde, for kvinder har en anden æstetik end mænd. Det skulle være en person, som havde lyst til at drive tingene på sådan en ol' school-agtig og co2-neutral måde. En person, som havde lyst til alt bøvlet med at involvere frivillige i kirkegårdsdriften, både i det daglige og ikke mindst de to gange om året, hvor der skulle være kirkegårdsdag, og hvor medlemmer af menigheden møder talstærkt op for at få sat skik på de store ting. Det skulle være en person, som havde lyst til at indgå i undervisningen af børn, unge og voksne. Og så videre.

Der er ingen tvivl om, at vi i øjeblikket bevæger os i den stik modsatte retning end den, jeg her har antydnet. Men hvis ikke vi får vendt udviklingen, tilbageerobret kirkegården og genindlejret den i det kirkelige liv, så er der sandsynligvis ingen kirkegårde om 50 år. Eller i hvert fald kun ganske få. For nylig fremgik det af en artikel i Kristeligt Dagblad, at ikke mere end 63 % af befolkningen ønsker en begravelse i folkekirkeligt regi⁷. Hele 24 % ønsker sig en begravelse, som er ikke-religiøs. I København er tallet så højt som ca. 33 %. Samtidig er lovgivningen blevet mere liberal, så der er flere muligheder for alternative begravelser. Hvis ikke kirkegården skal ende som parkeringsplads for endnu en discountbutik, skal kærligheden til den fornyes og gives videre til nye generationer. Mange flere skal opfatte – og opleve! – kirkegården som en ressource, som "vores" kirkegård.

Hvordan vil du begraves?

Lad os begynde med os selv. Drøft i menighedsrådet, hvordan I selv vil begraves. Personligt kunne jeg godt tænke mig

en jordbegravelse. Jeg hader det der med, at kisten forsvinder ud i trafikken, bliver en genstand i en industriel proces, som kulminerer med en afbrænding. For mig ligger der en stor trøst i at være nogle mennesker sammen om at sænke en kiste i jorden og på den måde følge den afdøde helt til dørs, så at sige. Eller sagt med andre ord: kirkegården er den store himmelseng, som jeg vil puttes i.

I kirken vil jeg gerne have, at præsten taler over det der sted hos Paulus, hvor der står noget om, at vi nu ser stykkevis og som i et spejl, men da skal vi se ansigt til ansigt. Det er min kristendom. Og så skal der synges salmer, nye salmer. Det kommer lidt an på årstiden, men for eksempel kunne man begynde med DDS 89, "Vi sidder i mørket, i dødsenglens skygge". Den er skrevet af Johannes Johansen. Der skal også være en af Lisbeth Smedegaard Andersen, for hendes salmer er jeg helt vild med. Sikkert er det, at det skal være nye salmer, der skal synges til min begravelse. Kun nye salmer.

På min grav vil jeg have et højt, tyndt og fladt kors i sort jern inspireret af den stil, som man finder i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Graven skal ikke hegnes ind og må meget gerne ligge på et område med vildtvoksende beplantning, som fra tid til anden græsses af af får. Det er muligvis ikke helt foreneligt med mit ønske om at blive begravet på øen Baagø i Lillebælt, hvor jeg har et hus, men hvem ved: måske kan mine ønsker være med til at påvirke den fremtidige kirkegårdsæstetik der på stedet.

Noter

- 1 Titlen spiller på J. Exners bog, som er omtalt nedenfor. Artiklen er baseret på et foredrag om kirkegårdskultur, som jeg holdt på Foreningen for Kirkegårds kulturs konference, "Dødens pris", 14.-15. november 2010 på Løgumkloster Højskole.
- 2 *Kvalitetsbeskrivelser for kirkegårde. Standardbeskrivelser med mål og tilstandskrav for kirkegårdenes drift.* Park og landskabsserien 41, 2010, og *Praktisk håndbog i kirkegårdsdrift. Standardbeskrivelser med udførelseskrav for kirkegårdenes drift.* Park og landskabsserien 42, 2010. Begge er udarbejdet af Susanne Guldager, Palle Kristoffersen og Christian Philip Kjøller.
- 3 Hvilket der også opfordres til i den folder, *Driftstyring på kirkegårde*, der ledsager publikationerne.
- 4 J. Exner, *Den danske kirkegård og dens problemer*, Horsens 1961.
- 5 Exner rejste rundt til samtlige danske middelalderkirker og forhandlede en frivillig fredningsaftale igennem med lodsejerne, således at den for ham afgørende treklang, kirke, kirkegård og omgivelser, fortsat kunne lyde. Så han var altså mere end almindeligt optaget af kirken i kontekst, men for ham handlede det først og fremmest om en kontemplativ skuen. Der er ingen tanker om en aktiv og menighedsopbyggende brug af kirkegården. Man kan læse om hele fredningsprojektet i *Kirken i landskabet*, som er skrevet af Johan Exner og Helge Finsen, og udgivet på Gyldendal i 1961.
- 6 På Politikens netavis kunne man den 30. august 2011 læse om åbning af den første stresshave i Nordsjælland. Så bare se at komme i gang, der er behov for det.
- 7 *Kristeligt Dagblad*, forsiden af 1. sektion og Liv&sjæl side 12, fredag den 12. august 2011.